

JUZEFO IGNACO KRAŠEVSKIO FENOMENAS

J. I. Kraševskis gimė 1812 m. Varšuvoje. Tėvas atsikėlęs iš Mozūrijos. Būsimasis rašytojas baigė Svisločės gimnaziją ir 1829 m. pradėjo mokytis Vilniaus universitete, kurį baigti sutrukdė sukilimas bei universiteto uždarymas. 1831 m. buvo suimtas ir daugiau kaip metus praleido rusų kalėjime. Išėjęs iš kalėjimo liko Vilniuje ir įniko į miesto istorijos studijas. 1835–1859 m. gyveno Volynėje, tačiau itin glaudūs ryšiai su Lietuvos sostine nenutrūko ir tuomet. Čia rodėsi J. I. Kraševskio leidžiamas vienas populiariausių ano meto intelektualių žurnalų *Athenaeum*, pasaulį išvydo ir pirmosios autoriaus knygos. 1859–1863 m. gyveno Varšuvoje, o po sukilimo nuslopinimo emigravo į Vakarų. Ilgai gyveno Drezdene, o mirė Šveicarijoje 1887 m. Visad pasižymėjo nepaprastu darbingumu bei aktyvumu įvairiose veiklos srityse. Gyvendamas Ukrainoje rūpinosi mokyklų reikalais, buvo Žitomiro teatro direktoriumi, Varšuvoje redagavo populiarią dienraštį *Gazeta Codzienna*. Net sulaukęs senyvo amžiaus, Drezdene laikotarpiu pasinėrė į nelegalią politinę veiklą, remdamas lenkų ir lietuvių išsivaduojamąjį judėjimą. Už tai antrąsyk gyvenime, kaip ir jaunystėje, atsidūrė kalėjime. Tik dabar ne rusų, bet prūsų. Treji su puse metų, praleistų Magdeburgo kalėjime, pakirto rašytojo sveikatą, ir, išėjęs į laisvę, jis netrukus pasimirė.

J. I. Kraševskis charakterizuojamas kaip bene vaisingiausias ir darbščiausias autorius ne tik praėjusio šimtmečio Lenkijos ar Lietuvos mastu, bet ir šiuolaikinės pasaulinės literatūros kontekste. Jis gali būti lyginamas nebent su Aleksandru Diuma vyresniuoju. Parašė apie 300 knygų. Daugiausiai tai romanai, apysakos, kelios poezijos knygos. Jam didelę įtaką darė V. Skotas, V. Hugo, H. Balzakas, taip pat E. T. A. Hofmanas bei Č. Dikensas. Grožinėje kūryboje nuo sentimentalus romantizmo J. I. Kraševskis labiau kryo realizmo link. Kita vertus, nors ir išvaręs gilią vagą XIX a. istorinės beletristikos laukuose, o gal ir dėl nepaprasto darbų gausumo ir skubos jis nesukūrė itin iškilų ir tobulų dalykų.

Tačiau pastaruoju metu į jo kūrybą dabarties tyrinėtojų (itin tai aktualu Lietuvos kultūros istorikams) akys krypta dėl ypatingų rašytojo santykių su istorijos mokslu bei, atskirai paėmus, su Lietuvos historiografija. Ilgą laiką J. I. Kraševskis istorikas buvo pasislėpęs po J. I. Kraševskio rašytojo paveikslu. Antrasis visiškai užgožė pirmąjį. Tuo tarpu Lietuvos istorijos mokslo istorijoje J. I. Kraševskio darbai užima atskirą ir dėmesio vertą vietą greta J. Lelevelio, J. Jaroševičiaus, I. Onacevičiaus, T. Narbuto ar S. Daukanto. Tai pirmiausia monografijos *Vilnius nuo įkūrimo iki 1750* (*Wilno od samego początku do 1750*. Vol. 1–4. Wilno, 1840–1842) keturi tomai, dvitomė studija *Lietuva. Senovės istorija, teisė, kalba, tikėjimas, papročiai, patarlės, padavimai* (*Litwa. Starożytno dzieje, prawo, język, wiara, obyczaje, przysłowie, podanie*. Vol 1–2. Wilno, 1847–50), vienintelis iki šiolei lietuviškai pasirodęs veikalas *Vytauto Lietuva* (Vilnius: Mokslas, 1994) (*Litwa za Witolda*. Wilno, 1850) ir galiausiai paskutiniai trys tomai – tai *Lenkija trijų padalijimų metu* (*Polska w czasie trzech rozbiorow*. Warszawa, 1873–1875), kur taip pat nemažai vietos skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos reikalams. Daug probleminių ir poleminių, o kartais teorinių straipsnių Lietuvos praeities tyrinėjimų tematika jis paskelbė periodinėje Rusijos spaudoje. Nemažai buvo nuveikta ir archeologijos bei meno istorijos srityje. Tad J. I. Kraševskis kaip istorikas yra visų pirma Lietuvos istorijos tyrinėtojas. O J. I. Kraševskis romantikas tos istorijos ėmėsi pirmiausiai kaip savo gimtosios

šalies istorijos. Tai jokiū būdu nelaikytina svetimšalio istoriko akademinio susidomėjimo vaisiumi, o rodytų autoriaus priklausymą tiems mūsų XIX a. visuomenės sluoksniams, kuriems lietuviškumas pirmiausiai reiškė priklausymą LDK piliečių palikuonims, vis dar pripažinusiems tą senovišką tradicinę vertybę, bet kalbėjusiems ir rašiusiems lenkų kalba. Tiesa, daug kas autoriaus istoriniuose tyrinėjimuose nemaloniai skamba dabarties lietuvių skaitytojo ausiai. Rasime eilučių, kuriose piešiamas žiauraus Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo elgesys su apsikrikštijusiais gentainiais arba, sekant Dlugošu, tendencingai pavaizduota lietuvių kariuomenė Žalgirio mūšyje. Tačiau tai neleidžia skubotai visa ko priežasčių ieškoti J. I. Kraševskio tautiniuose sentimentuose. Daugeliu kitų atvejų lenkams tenka dar daugiau kritikos. Tai lėmė drąsus kritiškumas, kuri autorius taikė kitų istorikų bei metraštininkų darbams ir kurio iš vėlesnių skaitytojų visiškai pelnytai susilaukė jo paties darbai. Čia itin svarbu pabrėžti jo metodo savybes, jo siekimą suderinti nepaprastai sudėtingas kritinio požiūrio į istorijos šaltinius ir meninio vaizdavimo būdo savybes. Čia rašytojas iš tiesų pasirodo kaip labai unikalus autorius. Ir nėra paprasta atsakyti į klausimą, ar susidomėjimas istoriniais tyrinėjimais buvo nulemtas menininko siekimo savo romanams bei apysakoms suteikti kuo rimtesnį mokslinį pagrindą, ar atvirkščiai – meninė vizija ateidavo į pagalbą tenai, kur mokslas tapdavo bejėgis, kur turima istorinė medžiaga nebeleisdavo atsakyti į romantiškai sielai aktualius egzistencinius klausimus, kur mokslinis metodas pasidarydavo nelaisvės grandinėmis. Bandytas perteikti istoriniuose romanuose ištisą Lietuvos ir Lenkijos istorijos epochą gali būti interpretuojamas ir kaip visiškai suprantamas istorijos populiarinimas, ir kaip pastangos pelnytis duoną rašytojo darbu. Bent praėjusio amžiaus pirmoje pusėje tai buvo beveik neįmanoma. (Kitas žymus istorikas T. Narbutas viename savo laiške yra net išsitaręs, jog tik J. I. Kraševskis galėjęs išsiversti savo honorarais.) Tačiau leiskim rašytojui pačiam paaiškinti savo metodo esmę. 1838 m. paskelbtame straipsnyje „Lietuvos istorija“ jis dėstė maždaug tai: mes be kai kurių darbštuolių veikalų „beveik nieko nežinome apie Lietuvos pradžią“; senųjų šaltinių jau nebėra – jie žuvo, o padavimai ir legendos, kuriais būtų galima pasiremti, ištirpo, susimaišė su vėlesnėmis apnašomis, ir reikia daug triūso įdėti, kad atskirtum, kas čia išties sena, o kas nauja; kaimyninių šalių kronikos daug kalba apie Lietuvą, bet beveik visados tendencingai. Tad kuo remtis, – klausia J. I. Kraševskis, – kad išaiškintum Lietuvos senovę? Jis apskritai kiek abejoja, ar tirdamas seniausią mūsų tautos pradžią, istorikas mokslininkas apskritai įstengs parodyti ką nors daugiau negu savo erudiciją ir velnionišką darbštumą. Ar įmanoma žilajai Lietuvos praeičiai suteikti gyvybės ir pilnaties vaizdą? „Iškasamų gyvūnų liekanos visada bus tik liekanos“, o senosios Lietuvos istorija per amžius liks tik „kūnų, vardų rinkinys, pravers išvadoms, palyginimams, sausiams, negyviems [...] išvedžiojimams, bet niekad nebus tuo, kuo stengiasi būti ir turi būti istorija.“ Tad ką turi daryti tas, kuriam praeities vaizdas yra būtinas suvokti save, savo vietą po saule, savo pašaukimą ir lemtį, gal net savąją misiją? Iš J. I. Kraševskio straipsnio aiškėja bene didžiausia romantizmo laikų istoriko problema – egzistenciniai poreikiai verčia pasirinkti tokį tyrimo objektą, kurio aprašymui beveik nėra mokslinės analizės galimybių, pirminių šaltinių, be kurių akademinis istorikas negali žengti nė žingsnio. Būdamas tikras romantizmo laikų istorikas, autorius pasirenka sau tokį kelią, kurį skeptiškai vertins visa vėlesnioji historiografija, ypač pozityvistinė, nes jai pasirodys absurdiška rašyti apie dalykus, triskart neparemtus pirminiais šaltiniais, autentiška medžiaga. Pasak rašytojo, „istorija – tai grįžimas prie to, kuo anksčiau ji buvo. Sakau „grįžimas“ todėl, kad istorija (suprask – istorijos mokslas. – E. A.) kurį laiką buvo paskendusį painiuose tyrinėjimuose, kurie turėjo ateiti po barbariško senųjų pėdsakų nusiaubimo [...] Istorija – tai praeities paveikslas, jos balso aidas, buvusio gyvenimo vaiduoklis, o ne pavadinimų sąrašas ar chronologinė lentelė.“ Vaiduokliškos, arba įsivaizduojamos, istorijos kalba tad tolsta nuo mokslinės, griežtos kalbos, nors visi įmanomi praeities liudininkai nepraranda savo vertės. Priešingai, tą vertę bandoma išsaugoti,

pabrėžti, pasitelkiant kitokią medžiagą – liaudies kūrybos pavyzdžius, legendas, priežodžius, taip pat senus antkapinius įrašus, ženklus bei žymes. J. I. Kraševskis kruopščiai perpasakoja kronikose ar metraščiuose aptinkamus pavadinimus, nors nepraranda ir kritiškumo. Juose nėra nieko, kuo galima pasitikėti kaip tikru įvykių liudininuku, bet, kita vertus, jie vis dėlto nėra nebylūs, jie kažką papasakoja, tik reikia suprasti to pasakojimo prasmę. Savo *Lietuvoje* jis teigia: „Įvykių, kurie sruvo žeidžiami užmaršties, fone kyla iš margaspalvių spindulių austi padavimų statiniai, tikri oro reiškiniai, panašūs į tuos, kuriuos jūrininkai mato jūroje. Juose atgyja senų sugriuvusių statinių pavidalai, bet švytintys tūkstančiu spalvų, atšvaistų, viliojančių ir stebuklingų. Gilus senas protas visur rodo savo žilą plauką pro rožinį padavimo apsiaustą. Didelė rimtis, didžiulis nuosaikumas čia keistai jungiasi su vešlia poetine vaizduote.

Ką tik palietė padavimas – idealizuota, įvykiai tapo kūnu, epochos virto žmonėmis, amžiai susitraukė į metus, tautos pakilo iš kapų ir įsiasmenino apčiuopiamais pavidalais. Iš mirusių istorijos šukių liaudis sugebėjo sudėlioti sau gyvą istoriją.“ J. I. Kraševskis supranta savo pašaukimą labai panašiai; jis siekia padaryti kažką panašaus į tai, ką, anot jo, pavyksta padaryti kolektyvinei liaudies sąmonei. Nors tuo pačiu metu jis puikiai suvokia, kokios to metodo ribos. Neabejotina, jog „veltui kas nors iš šio sudraskyto ir vėl suklijuoto audinio stengtųsi laisvai sukurti vientisą įvykių eilę [...] Visame tame gausu poezijos, gausu gražių sumanymų, kuriuos sudėjo amžiai ir meninė šio vaizduotės ir liaudies įkvėpimo vaisiaus vertė nepaneigiama. Jis – tai ta gėlė, išaugusi ant kapų, kuri juk turi savyje kažką iš po ja gulinčių palaikų kūno ir dvasios.“

Rašytojas romantikas tikina save, kad dar tebėra dvasinis ryšys tarp praeities ir dabarties, gija tarp mirusiųjų ir gyvenančiųjų. Šis tikėjimas (ne žinojimas) jo yra aiškiai suvokiamas. Savo tekstuose J. I. Kraševskis nepamiršta parodyti, jog puikiai suvokia, kuo padavimas skiriasi nuo istorinio fakto. Bet tuo pat metu jis ištiesai cituoja didžiulius šaltinių gabalus, mėgaujasi jų poezija ir jų išmintimi, ieško tautos dvasios bruožų ir jos pirmąsio gyvenimo liudijimų. Jis tartum vedžioja skaitytoją po istorinių paveikslų galeriją, nešykštėdamas ekskursijų vadovo komentaru, leisdamas praeičiai kalbėti pačiai už save. Iš čia rašytojo stiliaus savybė: paveikslas, atspindys, atstovas, pagaliau gėlė, išaugusi ant praeities palaikų kapo – tai vis žodžiai, nurodantys, kad jo cituojami šaltiniai tik atstovauja praeičiai, jie yra tikrai autoriaus parinkta nuoroda į istorinę tiesą, vaizduotę jaudinantis pradai. Taip J. I. Kraševskio istorinių veikalų kalba ir stilius peržengia meno valdų ribas, o jo istorinė beletristika atsiremia į tokius faktus, kuriais operavo jo meto istorijos mokslas. Jis pasidarė žymiausias menininkas tarp istorikų ir žymiausias istorikas tarp menininkų.

Lietuvių visuomenė tautinio atgimimo metu ypač buvo paveikta meninės rašytojo kūrybos, nors ir jo mokslo darbai nebuvo paslaptis. Pirmiausiai poezija, kuriai buvo paaukoti kūrybinės jaunystės metai. 1838 m. Vilniuje pasirodė jo poezijos rinktinė *Biruta, Keistutis, Ryngala, Devynios Lietuvos giminės*, kurioje buvo sudėti Lietuvos istorijai skirti kūriniai. Tačiau tikrą lietuviškų patriotinių jausmų audrą sukėlė po kelerių metų pasirodę poetiniai darbai – *Vitolio rauda* (1840), *Mindaugas* (1842) ir *Vytauto kovos* (1844), sujungti į stambesnę kūrinį, pavadintą *Anafielas*. *Vitolio rauda* – tai poema apie legendinio pusdievio Vitolio karo žygius ir lietuvių tautos pradžią. Ši poema labai įdomi dainų intarpais, padavimais ir raudomis. Stanislavas Moniuška, ja remdamasis, parašė kantatą „Milda“. Jau 1857 m. žemaičių poetė Karolina Praniauskaitė poemos fragmentą „Žalčio motė“ išvertė į lietuvių kalbą ir paskelbė L. Ivinskio kalendoriuje. Aušrininkas ir didelis J. I. Kraševskio kūrybos garbintojas A. Vištelis-Višteliauskas išvertė visą *Vitolio raudą* (kuri jam atrodė tarsi lietuviška biblija) ir publikavo paties J. I. Kraševskio lėšomis. Tad rašytojo kūryba stipriai nors ir netiesiogiai formavo visos lietuvių šviesuolių kartos praeities viziją, kuri apskritai virto mūsų dabartinės istorinės sąmonės lytimis. Mindaugas ir Kęstutis, Vytauto didybė, Žalgirio kovotojai rašytojo kūryboje užėmė ypatingą vietą.

Greičiausiai neperdėsime pasakydami, jog dėl J. I. Kraševskio kūrybos greta kitų istorinės mūsų sąmonės stereotipų nepajudinamai įsitvirtino ir Pilėnų gynėjų susideginimo vaizdinys. Bene populiariausias lietuviškas operinis kūrinys, populiariausia arija – viso to galėjo ir neatsirasti, jei ne J. I. Kraševskio *Kunigas*, pirmąsyk publikuotas 1882 m. Lietuvių skaitytojui jis siūlomas nebe pirmąjį kartą. Veikalą į lietuvių kalbą išvertė dar 1908 m., kai susidomėjimas Lietuvos istorijos praeitimi jau iš tiesų buvo palietęs platesnius tautos sluoksnius ir kai jau brendo viltis atgauti nepriklausomą tautinę būtį. *Kunigas* priklauso vėlyvajai rašytojo kūrybai, kai į seniausius Lietuvos istorijos laikus jis nukeldavo savo skaitytoją vis rečiau, labiau gilindamasis į naujesnius, kartais net visiškai neseno antirusiško sukilimo laikus. Tačiau neabejotinas jo poveikis mūsų visuomenei, nuo knygos parašymo laikų pergyvenusiai jau ne vieną atgimimą ir ne vieną nuopuolį. Pilėnų idėja ir pasiaukojimas Lietuvos labai pasidarė beveik neatskiriami dalykai. Taip neatskiriami, kad pačios istorinės tiesos klausimas net pozityvistiškai nusiteikusiam skaitytojui pasitraukia į antrą planą. Lieka padavimo dvelksmas, kuris irgi turi savo teisę ir tiesą.

1994 m. spalio 27 d.

Juzefas Ignacas Kraševskis, *Kunigas*, Vilnius: Sata, p. 201–206.